

DEMOKRATI SOM ÖVERIDEOLOGI ELLER EN IDEOLOGI BLAND ANDRA?

THOMAS PERSSON OCH STEN WIDMALM

Sammanfattning

Det här kapitlet tar avstamp i den offentliga debatten i Sverige om yttrandefrihetens och demonstrationsfrihetens gränser där det blivit allt vanligare med krav på att begränsa demokratin för att hantera kriser och lösa samhällsproblem. Vi undersöker om det finns liknande uppfattningar bland medborgarna. Genom att ställa frågor om hur villiga svenska medborgare är att tillfälligt sätta demokratin åt sidan för att hantera olika kriser och samhällsproblem görs en bedömning av demokratin nuvarande ställning. Är det bara vid särskilt allvarliga och akuta kriser som medborgarna kan gå med på inskränkningar i demokratin eller är uppfattningen mer utbredd än så? Resultaten är både förvånande och oroande. Det tycks krävas betydligt mindre än en allvarlig och akut kris för att en majoritet av medborgarna ska gå med på att tillfälligt begränsa demokratin. Det reser en viktig fråga om demokratin alltjämt är att betrakta som en överideologi i Sverige eller om den snarare ses som en ideologi bland andra.

Idetta kapitel undersöker vi om demokratin i Sverige betraktas som en *överideologi* av medborgarna eller om den anses vara mer som en ideologi bland andra. Statsvetaren Herbert Tingsten, som under många år var chefredaktör för Dagens Nyheter, sammanfattade idén om demokrati som överideologi i boken *Demokratiens problem* (1945: 42). Tingsten hävdade att demokrati handlar om ”statsstyrelsens form” och ”är gemensam för skilda politiska åskådningar”. Han menade att om demokrati betraktas som överideologi så gäller att ”[m]an är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist.” Sedan dess har det funnits en enighet bland statsvetare, samhällsdebattörer och företrädare för de flesta politiska partierna om att demokratin utgör ett slags överideologi i Sverige – en idé som vi gemensamt värnar om och som sätter spelreglerna för hur vi löser intressekonflikter med fredliga medel.

Men förhåller det sig så även i dag? Vi ställer frågan eftersom vi tycker oss se en förskjutning i diskussioner med kolleger och studenter och i den offentliga debatten, där demokratin allt oftare beskrivs som en bromskloss och ett hinder för vad som anses vara nödvändiga politiska reformer av olika slag (Widmalm & Persson, 2022a). Och de senaste åren, med flera allvarliga samhällskriser som följt tätt efter varandra, har vi sett tecken på att demokratin grundpelare allt oftare

ifrågasätts (Persson & Widmalm, 2022; Widmalm & Persson, 2022b, 2023). Mot bakgrund av denna samhällsutveckling driver vi forskningsprojektet ”Det öppna samhället”, som finansieras av Myndigheten för psykologiskt försvar. Inom ramen för projektet, och i samarbete med SOM-institutet, ställde vi ett antal frågor i 2022 års nationella SOM-undersökning för att hjälpa oss att få svar på frågan om demokratins ställning i Sverige. Resultaten är både förvånande och oroande. Det tycks krävas betydligt mindre än en allvarlig samhällskris för att svenskar ska gå med på att tillfälligt begränsa demokratin.

Kapitlet inleds med en genomgång av utmaningarna mot demokratin i den offentliga debatten. Därefter redogör vi för hur fenomenet undersökts, följt av ett avsnitt som presenterar de huvudsakliga resultaten. Kapitlet avslutas med en slutdiskussion som återvänder till frågan om demokratins ställning som överideologi.

Perspektiv på demokratins skörhet

Ett sätt att undersöka demokratins skörhet eller sårbarhet är genom att granska våra grundlagar. Under särskilda omständigheter medger dessa att vissa begränsningar av fri- och rättigheter kan införas för att exempelvis motverka farsot eller med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, eller för att förebygga och beivra brott (Regeringsformen 1974:152). Hur dessa lagar i praktiken kan och bör tolkas utgör ett eget studieområde för jurister och statsvetare. Men det finns fler sätt att studera frågan om när det kan anses vara rätt att begränsa demokratiska fri- och rättigheter.

Vi kan exempelvis studera hur våra politiker, opinionsbildare, förvaltningstjänstemän och akademiker ser på viktiga frågor i relation till de demokratiska fri- och rättigheterna. Här finns det gott om indikationer på att det blivit allt vanligare att se begränsningar av demokratin som en nödvändig åtgärd för att hantera kriser.

Under senare tid – och detta sammanfaller med en global avdemokratiseringsprocess (Papada m.fl., 2023; Freedom House, 2023) – tycks allt fler opinionsbildare och politiker uttrycka sig som att demokrati inte alls bör betraktas som en överideologi. Klimatförändringarna till följd av mänsklig påverkan har angivits som ett skäl för att överge både marknadsekonomin (Thunberg, 2020) och att göra något slags avbrott i demokratin för att låta experter lösa problemen (Stiernstedt, 2017; Svensson, 2009; Tännjö, 2018). Terroristhot och de radikalt höjda nivåerna på det öppna våldet har lett till åtgärdsförslag som inskränker demokratiska fri- och rättigheter (P1 Morgon, 2023). I den offentliga debatten har även ”farsot” utgjort ett uppenbart skäl för att begränsa demokratin. Under pandemins första halvår förespråkades radikala åtgärder (Wolodarski, 2020), även om dessa senare visade sig vara mer skadliga än nyttiga för både folkhälsan och demokratin.

Balansgången mellan att stå upp för demokratiska fri- och rättigheter och att kräva inskränkningar i de aktuella kriserna är uppenbarligen svårbemästrad. Och det sätt på vilket olika kriser kan påverka varandra är minst sagt oförutsägbart.

Politikern Rasmus Paludan inledde offentliga demonstrationer under 2022 där han vid upprepade tillfällen brände koranen. Det kulminerade i kravallerna under påsken 2022, där under kort tid 14 civila och 300 poliser skadades. Därutöver kom Sveriges ansökan om NATO-medlemskap att hetta upp debatten om demonstrationsfriheten. Turkiets president Recep Tayyip Erdoğan tog tillfället i akt genom att som valkampanjstrategi göra motstånd mot den Svenska NATO-ansökan och hänvisa till Paludans protester. Koranbränningarna ledde sedermera till att Polismyndigheten, efter dialog med Säkerhetspolisen, kom att inskränka demonstrationsfriheten genom att neka tillstånd till ytterligare allmänna sammankomster för att bränna koranen i anslutning till Turkiets respektive Iraks ambassad i Stockholm. Polisen hänvisade till att dessa sammankomster skulle kunna ”orsaka allvarliga störningar av den nationella säkerheten”, ett beslut som sedan överklagades och underkändes av Förvaltningsrätten i Stockholm (Förvaltningsrätten i Stockholm, 2023). Men ett flertal politiker såsom Carl Bildt, Jan Eliasson, Mikael Odenberg och Annie Lööf gav likväl stöd till att begränsa rätten att bränna religiösa skrifter, eller i vart fall koranen (SVT, 2023; Eliasson, 2022; Nilsson, 2023; Nilsson & Arenander, 2022).

Det tycks således finnas en efterfrågan på inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna från ledande politiker, opinionsbildare och personer i förvaltningen som snabbt kan växa sig stark vid kriser och politiska konflikter av olika slag. Men är denna inställning även utbredd bland medborgarna? Och är det just allvarliga och akuta kriser som är huvudorsaken till att individer kan vara villiga att dagtinga med auktoritära idéer som i längden kan bidra till att stjälpa demokratin även i vårt öppna demokratiska samhälle? Låt oss börja med den senare frågan för att därefter diskutera hur vi kan mäta just medborgarnas attityder i den aktuella frågan och slutligen visa resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2022.

Kris och demokrati

De flesta är nog överens om att det vid mycket allvarliga och akuta kriser kan vara riktigt och rätt att begränsa demokratin och underkasta sig samarbete över partigränser – som under andra världskrigets samlingsregering. Exempelvis kan en ”farsot” mycket väl tänkas berättiga särskilda och extraordinära åtgärder som inte ger utrymme för det slags demokrati vi kan kosta på oss under lugnare omständigheter. Liknande resonemang kan anläggas på klimatkrisen och på det ökade våldet i samhället. Eller borde vi kanske resonera annorlunda? Här gäller det att stanna till ett ögonblick och tänka efter.

Vad som avses med ”kris” kan uppenbarligen variera. Och huruvida kriser kan avhjälpas med att just begränsa demokratin är som redan nämnts omtvistat. Det är åtminstone inte alltid uppenbart. För att exempelvis hantera och motverka klimatkrisen kan demokratin vara särskilt värdefull eftersom den demokratiska processen kan leda till storskaligt kollektivt handlande exempelvis genom legitimt

fattade beslut om att avskaffa användningen av fossila bränslen. Diktaturer har däremot inte någon historik av att vara effektiva i bekämpandet av miljöförstöring. Det är snarast tvärtom (Bruno, 2016; Economy & Lieberthal, 2007; Hvistendahl, 2008; Joravsky, 1986; Panda, 2014; Teiwes & Sun, 1999). Det finns en liknande diskussion om vad som hjälper mot det organiserade våldet (Tham, 2023; Wahlberg, 2022). Föreslagna åtgärder kan helt enkelt underminera rättssäkerheten, och därmed grundläggande demokratiska rättigheter och friheter, menar vissa experter i ämnet. Andra menar att de långsiktiga förlusterna för demokratin blir större om inte vissa inskränkningar på kort sikt medges.

Men hur ser då medborgarna på olika frågor där lösningen på ett samhällsproblem eller en kris ställs mot begränsningar av demokratin? Är det bara vid vissa allvarliga kriser som medborgarna är beredda att begränsa demokratin? Eller finns det ett mer utbrett stöd för att tillfälligt avbryta demokratin för att åtgärda samhällsproblem? Om det är så att medborgarna är mycket noggranna med att bara tillåta att demokratin begränsas vid vissa extraordinära och akuta kriser kan vi ta det som intäkt för att demokratin ändå betraktas som överideologi. Men om medborgarna generellt sett tycks vara benägna att tillfälligt avbryta demokratin så kan det innebära en risk för demokratins överlevnad på sikt – särskilt om politiska ledare och opinionsbildare alltmer tenderar att förhandla om demokratiska principer. Just detta är viktigt att veta om vi vill verka för demokratins bevarande. Historien har ju lärt oss att det som inleds som en ”tillfällig begränsning av demokratin” kan mycket väl leda till ett permanent auktoritärt styre (Guriev & Treisman, 2022). Så, när anses det berättigat att ta den risken?

Mot bakgrund av ovanstående resonemang ställde vi följande fråga: *I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?* Frågan kan tolkas på olika sätt av olika personer. Men svaren, som varierar mellan ”instämmer helt”, ”instämmer delvis”, ”instämmer knappast” och ”instämmer inte alls”, kan ändå ge en indikation om svenska medborgare kan tänka sig att överge demokratin, om än tillfälligt, för att lösa några av de mest omdebatterade samhällsproblem och kriser vi har i landet.

De valda exemplen är givetvis inte uttömmande, men rör allt från akuta kriser som kan anses vara uppenbara när det kommer till demokratiinskränkningar, till frågor som förvisso är viktiga men där det inte finns lika uppenbara skäl till att medge tillfälliga begränsningar av demokratin. Sammantaget ger oss svaren på dessa exempel en fingervisning om hur pass utbrett stödet är bland medborgarna för att tillåta tillfälliga begränsningar i demokratin. Är stödet utbrett så finns det skäl att ifrågasätta om vi alltså kan betrakta demokrati som en överideologi.

Är demokratin fortsatt att betrakta som en överideologi?

Inledningsvis kan konstateras att det finns en stor uppslutning bakom den svenska demokratin och de fri- och rättigheter som medborgarna åtnjuter. Responden-

terna har fått ta ställning till följande påstående: *Det är viktigt för mig att fritt få uttrycka mina åsikter.* Av de 1 664 personer som besvarade frågan instämde hela 98 procent antingen helt eller delvis i påståendet, vilket får betraktas som ett mycket starkt stöd för yttrandefriheten. På motsvarande sätt instämde 91 procent i ett påstående om betydelsen av demonstrations- och mötesfriheten: *Det är viktigt för mig att fritt få röra mig i samhället, delta i sammankomster och i demonstrationer.* En betryggande majoritet av de svenska medborgarna är också nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar. På en återkommande fråga i den nationella SOM-undersökningen svarade 72 procent av respondenterna år 2022 att de är ganska nöjda eller mycket nöjda ”med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige”. Detta talar för att demokratin betraktas som överideologi.

Men det finns också orosmoln på himlen för alla som anser att demokratin är värd att värna om. Ser vi endast till uppslutningen bakom yttrandefriheten och demonstrations- och mötesfriheten finns inga betydande skillnader mellan sympatisörer med de olika partierna. Däremot, om vi betraktar svaren på frågan om det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige, finner vi att sympatisörer till Sverigedemokraterna är kraftigt avvikande från de övriga partiernas sympatisörer. Endast 42 procent av de svarande som sympatiserar med Sverigedemokraterna är ganska eller mycket nöjda med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige. Motsvarande andel i de övriga riksdagspartierna varierar mellan 69 procent (Kristdemokraterna) och 86 procent (Centerpartiet). Det tycks alltså finnas ett groende missnöje bland delar av väljarkåren med demokratins funktions sätt. Kanske är också frågorna för enkelt formulerade. Det kan förefalla rimligt att de allra flesta sluter upp bakom demokratins abstrakta principer, samtidigt som vissa menar att den genererar utfall som missgynnar den egna väljargruppen. Som vår tidigare genomgång visat ställs numera demokratin ofta i motsats till andra viktiga värden. Så vad händer med uppslutningen bakom demokratin om man tvingas välja?

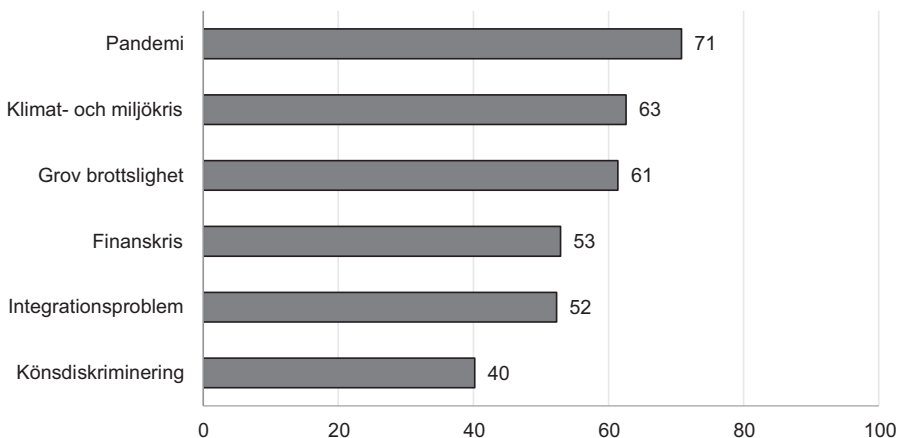
Vi har också ställt följande fråga i undersökningen: *De flesta anser att både frihet och säkerhet är viktigt, men om du tvingades välja mellan dem, skulle du då välja frihet eller säkerhet?* Av de 1 647 personer som besvarat frågan uppger 47 procent ”frihet” som svar och 53 procent ”säkerhet”. Det kan således konstateras att en majoritet av de svenska medborgarna uppger att de skulle välja säkerhet framför frihet, i det fall de ställs inför detta svåra val. Intressant nog har utvecklingen från 2021 års SOM-undersökning gått i frihetlig riktning, trots (eller tack vare) Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina. I den nationella SOM-undersökningen 2021 svarade nämligen 43 procent av respondenterna frihet och 57 procent säkerhet på samma fråga, som besvarades innan kriget inleddes i februari 2022. Det intressanta i detta sammanhang är dock att en majoritet av respondenterna tycks välja bort frihet till förmån för säkerhet. Ser medborgarna även andra skäl till att tumma på demokratins grundprinciper?

För att ta reda på det ställde vi frågor om hur villiga svenska medborgare är att sätta demokratin åt sidan för att lösa viktiga samhällsproblem och kriser. Listan

med tänkbara förslag som demokratin kan ställas mot är långt ifrån komplett. Men svaren säger oss något väsentligt om huruvida demokratin alltjämt betraktas av medborgarna som överideologi, eller om den tvärtom tillfälligt kan begränsas för att uppnå andra målsättningar.

Förvånande nog svarade en majoritet av respondenterna i samtliga exempel på samhällsproblem och kriser som de fick ta ställning till att de instämmer helt eller delvis i påståendet, endast med ett undantag (se figur 1). Allra flest anser att en pandemi ger skäl till att pausa demokratin – hela 71 procent. Hela 63 procent av de svarande anser att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera klimat- och miljökriser och 61 procent anser att den grova brottsligheten ger anledning till att inskränka demokratin. Även en finanskris (53 procent) och integrationsproblem (52 procent) anses vara anledningar till att tillfälligt överge vårt demokratiska styrelseskick. Av de samhällsproblem och kriser som vi bad respondenterna att ta ställning till är det endast könsdiskriminering som inte en majoritet anser bör lösas genom att tillfälligt pausa demokratin; likväl är det 40 procent som är beredda att göra det.

Figur 1 *Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, 2022 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svartalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar varierar mellan 1 616–1 631.

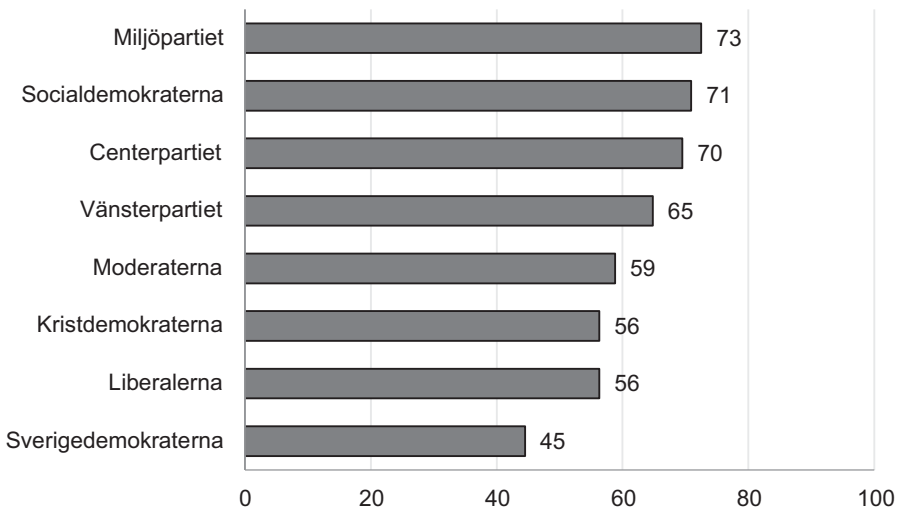
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Rangordningen kan användas för att förstå hur viktiga medborgarna anser att vissa frågor är i förhållande till värdet av att bevara demokratin intakt. Men resultaten säger också något väsentligt om hur pass generellt utbredd benägenheten tycks

vara att gå med på att tillfälligt stoppa demokratin. En fjärdedel av de svarande (25 procent) säger sig vara beredda att pausa demokratin för samtliga kriser och samhällsproblem som nämns i frågan och hela 82 procent hittar minst ett fall där det anses vara berättigat att pausa demokratin. Även om vi inte vet exakt i vilka avseenden medborgarna kan tänka sig att tillfälligt begränsa demokratin tyder resultaten på att många är beredda att förhandla bort rättigheter och tumma på grundläggande principer för yttrandefriheten, demonstrationsfriheten och tryckfriheten, så länge viktiga samhällsproblem och kriser kan hanteras. Detta trots att det saknas entydiga belegg för att inskränkningar i demokratin skulle göra det lättare att lösa exempelvis trängande miljöproblem, grov brottslighet eller en pandemi.

Vilka är då de bakgrundsfaktorer som samvarierar med benägenheten att tillåta inskränkningar i demokratin för att tackla olika samhällsproblem? Med andra ord, vilka kan i högre grad än andra tänka sig att offra delar av sina friheter för att lösa olika samhällsproblem? En första faktor att beakta är skillnaden mellan personer som sympatiserar med olika politiska partier. Här finner vi exempelvis att personer som sympatiserar med Miljöpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet och Vänsterpartiet tycks vara mer benägna att pausa demokratin för att lösa klimat- och miljöproblem (se figur 2).

Figur 2 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en klimat- och miljökris, 2022 (procent)

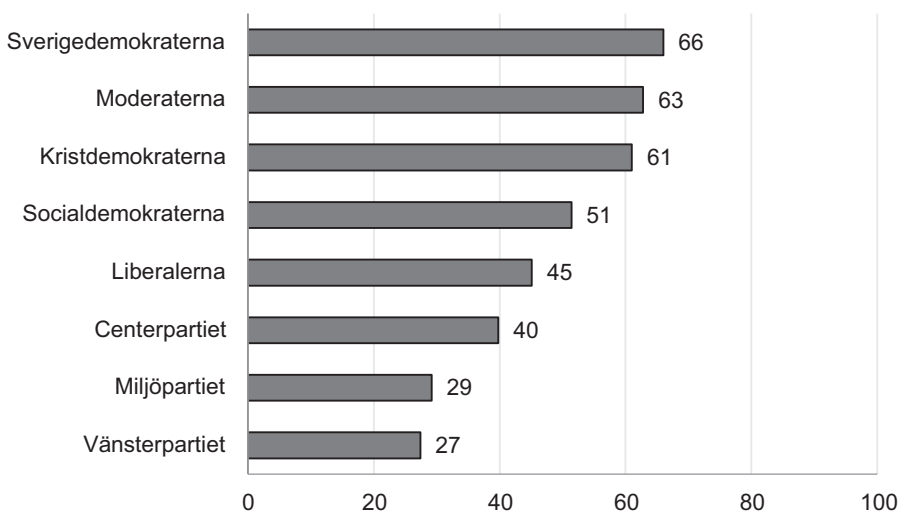

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar är 1 539.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Den andel som instämmer (helt eller delvis) i påståendet att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en klimat- och miljökris varierar i dessa partier mellan 73 procent (Miljöpartiet) och 65 procent (Vänsterpartiet), medan den i övriga partier varierar mellan 59 procent (Moderaterna) och 45 procent (Sverigedemokraterna). På motsvarande sätt anser sympatisörer till Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna att integrationsproblem kan bemötas genom tillfälliga begränsningar i demokratin, där andelen varierar mellan 66 procent (Sverigedemokraterna) och 61 procent (Kristdemokraterna). Motsvarande andel för övriga partier varierar mellan 51 procent (Socialdemokraterna) och 27 procent (Vänsterpartiet) (se figur 3).

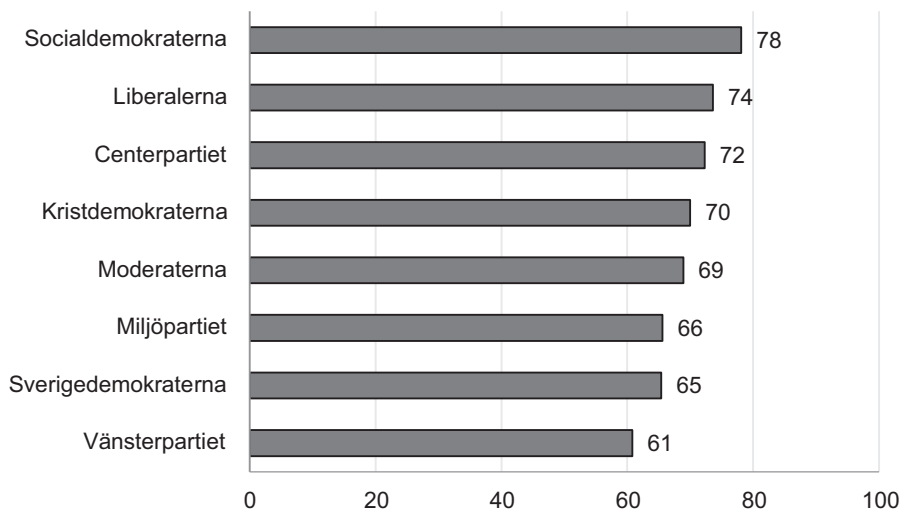
Figur 3 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera integrationsproblem, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svartalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svarande är 1 517.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

I dessa två frågor – klimat- och miljöfrågan respektive integrationsfrågan – finns således en tydlig vänster-högerdimension i benägenheten att vilja pausa demokratin. Gällande frågan om en pandemi (se figur 4) bör kunna leda till inskränkningar i demokratin råder däremot bred enighet bland sympatisörer till de olika partierna. Här varierar den andel som instämmer (helt eller delvis) i påståendet endast mellan 78 procent (Socialdemokraterna) och 61 procent (Vänsterpartiet).

Figur 4 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera en pandemi, 2022 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svartalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Antal svar är 1 533.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Hur sympatisörer till de olika partierna tar ställning till att eventuellt låta pausa demokratin för att lösa övriga samhällsproblem och kriser redovisas i tabell 1. Där framgår att Socialdemokraterna (61 procent) har den genomsnittligt högsta andelen sympatisörer som är beredda att tillfälligt begränsa demokratin för de samhällsproblem och kriser som vi tar upp i undersökningen. Därefter följer sympatisörer till Moderaterna (59 procent) och Kristdemokraterna (58 procent). Sympatisörer till Sverigedemokraterna (56 procent) har högst värden av alla gällande grov brottslighet och integrationsproblem, men betydligt lägre gällande klimat- och miljökris och könsdiskriminering. Lägst genomsnittlig andel finner vi bland sympatisörer till Vänsterpartiet (44 procent), följt av Miljöpartiet (50 procent), Liberalerna (51 procent) och Centerpartiet (54 procent).

Men det finns också andra viktiga bakgrundsfaktorer att lyfta fram förutom respondenternas partisympatier. Exempelvis finner vi att kvinnor i genomsnitt (60 procent) är mer benägna att pausa demokratin än män (53 procent). På motsvarande sätt är äldre personer i genomsnitt mer benägna att låta inskränka demokratin än yngre personer, medan högutbildade personer i lägre grad än lågutbildade personer betraktar demokratiinskränkningar som en framkomlig väg för att lösa allehanda

samhällsproblem. Man bör dock beakta att den genomsnittliga andel som kan tänka sig att tillfälligt begränsa demokratin är över femtio procent för samtliga av de nämnda kategorierna utom en – vänsterpartister.

Tabell 1 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, efter svars-personernas partisympati, kön, ålder och utbildning, 2022 (procent)

	Klimat- och miljökris	Finans- kris	Pandemi	Köns- diskrimine- ring	Grov brotts- lighet	Integra- tions- problem	Medel- värde för alla alter- nativ
Vänsterpartiet	65	37	61	36	40	27	44
Socialdemokraterna	71	57	78	44	62	51	61
Centerpartiet	69	46	72	42	55	40	54
Liberalerna	56	45	74	32	52	45	51
Moderaterna	59	57	69	35	67	63	58
Kristdemokraterna	56	60	70	42	65	61	59
Miljöpartiet	73	46	66	43	40	29	50
Sverigedemokraterna	45	53	65	35	74	66	56
Kvinna	67	55	72	46	63	54	60
Man	58	50	69	33	59	50	53
16–29 år	63	46	65	41	55	47	53
30–49 år	63	50	68	41	57	48	55
50–64 år	60	52	73	37	60	51	56
65–90 år	65	59	75	41	69	60	62
Låg utb.	68	67	76	45	69	61	64
Medellåg utb.	64	58	71	44	68	52	60
Medelhög utb.	60	49	69	42	60	41	54
Hög utb.	62	45	70	34	53	61	54

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?'. Svarsalternativen är 'Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls'. Figuren redogör för andelen som svarat 'Instämmer helt' eller 'Instämmer delvis'. Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/ universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antal svar varierar mellan 1 616–1 631.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

För att ytterligare undersöka betydelsen av olika bakgrundsfaktorer har vi konstruerat ett additivt index – *Demokratibegränsningsindex* – baserat på de sex exempel på kriser och samhällsproblem som vi ombad respondenterna att ta ställning till. Indexet kan således variera på en skala mellan 0 och 6, där medelvärdet är 3,4 och standardavvikelsen 2,2. Att de ingående frågorna hänger ihop på ett tillfredställande sätt framgår av frågebatteriets Cronbach's Alpha-värde, 0,88 på en skala mellan 0 och 1, där högre värden indikerar skalans interna konsistens.

Vi har inledningsvis undersökt bivariata samvariationer mellan Demokratibegränsningsindex och följande bakgrundsfaktorer: kön, ålder, utbildning, inkomst, bostadsort, invandrarbakgrund och position på höger-vänsterskalan. Resultaten indikerar, precis som tidigare, att kvinnor i högre grad än män är beredda att pausa demokratin, medan yngre personer och högutbildade har en lägre benägenhet att inskränka demokratin än äldre personer och lågutbildade. På motsvarande sätt tenderar höginkomsttagare att motsätta sig demokratiinskränkningar i högre grad än låginkomsttagare. Personer som bor utanför storstäderna är också mindre benägna att pausa demokratin jämfört med personer som bor i storstäderna (Stockholm, Göteborg och Malmö). Även personer med invandrarbakgrund (där antingen individen själv eller minst en av föräldrarna vuxit upp utomlands) tenderar att vara något mindre villiga att medge inskränkningar i demokratin. Därtill finns en samvariation med individernas placering på vänster-högerskalan: personer som befinner sig till höger i politiken är generellt sett något mer benägna att medge inskränkningar i demokratin.

För att närmare belysa vilka faktorer som har stor betydelse för i vilken grad en individ kan tänka sig begränsningar av demokratin för att hantera olika kriser och samhällsproblem har vi gjort en multipel regression med Demokratibegränsningsindex som beroende variabel och de övriga faktorerna som oberoende variabler. Resultaten indikerar att det, vid kontroll för övriga variabler, finns signifikanta samband endast gällande kön, ålder och utbildning. Kvinnor är i genomsnitt mer benägna än män att inskränka demokratin, medan högutbildade i lägre grad än lågutbildade kan tänka sig demokratiinskränkningar. Även yngre personer motsätter sig i större utsträckning än äldre personer att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem (se tabell 2).

Sammantaget ger dessa resultat en fingervisning om demokratin nuvarande ställning bland svenska medborgare som vi nu går över till att diskutera mer ingående i det avslutande avsnittet tillsammans med implikationerna av dessa resultat.

Tabell 2 OLS-regression över Demokratibegränsningsindex, 2022

Kön	-0,49*** (0,12)
Ålder	0,12* (0,06)
Utbildning	-0,25*** (0,06)
Inkomst	-0,08 (0,06)
Bostadsort	-0,08 (0,15)
Invandrarbakgrund	-0,01 (0,15)
Vänster-högerskala	0,05 (0,05)
Intercept	4,52*** (0,37)
Antal svarande	1 430
Justerat R2	0,03

Kommentar: Tabellen visar resultaten från en OLS-regression där Demokratibegränsningsindex är den beroende variabeln. Indexet baseras på frågan 'I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?' och varierar på en skala mellan 0 (minimivärde) och 6 (maximivärde). Kön: Kvinna (0); Man (1). Ålder: 16–29 år (1); 30–49 år (2); 50–64 (3); 65–90 (4). Utbildning: Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Inkomst: Max 14 999 kr (1); 15 000–24 999 kr (2); 25 000–44 999 (3); Minst 45 000 kr (4). Bostadsort: Ej storstad (0); Storstad = Stockholm, Göteborg och Malmö (1). Invandrarbakgrund: Nej = Du själv och båda dina föräldrar har huvudsakligen vuxit upp i Sverige (0); Ja = Du själv eller någon av dina föräldrar har huvudsakligen vuxit upp i ett annat land (1). Vänster-högerskala: Klart till vänster (1); Något till vänster (2); Varken till vänster eller till höger (3); Något till höger (4); Klart till höger (5). *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022.

Faran med ett uppskruvat tonläge

Resultaten som har presenterats kan användas som ett slags rankinglista som visar hur medborgarna bedömer olika frågors dignitet. I toppen hittar vi pandemi, följt av klimat- och miljökris samt grov brottslighet. Därefter följer finanskris, integrationsproblem, och på sista plats könsdiskriminering.

Således tycks en pandemi motivera flest respondenter att tycka att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas. Och det är inte svårt att tänka sig hur just rörelsefri-

het och mötesfrihet med övertygande argument kan begränsas vid en pandemi-situation. Under Covid-19-pandemin förespråkade många debattörer och experter att "försiktighetsprincipen" skulle tillämpas av det enkla skälet att så lite var känt om hur viruset spreds. Men därutöver får vi mer oväntade svar. Trots att pandemi var det i särklass vanligaste skälet som angavs för att motivera en tillfällig paus i demokratin så anser vi att de andra alternativen förkommer i alltför hög grad för att kunna säga att demokrati betraktas som en överideologi bland medborgarna. Tendensen är snarare att det är vanligare att betrakta demokrati som en ideologi bland andra. Självfallet är detta en tolkningsfråga som inte utgår från perfekta skalor eller information som mer exakt visar hur medborgarna tänker när de svarar. Men faktum är att vi *bara* tagit med exempel där det antingen kan diskuteras om det är motiverat att tillfälligt begränsa demokratin, eller där det är mycket svårt att hitta skäl för en sådan åtgärd (av detta skäl utelämnade vi exempelvis alternativet "krig").

Mönstret är återkommande i alla våra exempel. I fem av sex exempel anser fler än hälften att demokratin tillfälligt kan begränsas. Att könsdiskriminering anses kunna motivera att demokratin behöver pausas måste betecknas som anmärkningsvärt. Detsamma gäller resultatet att en fjärdedel av respondenterna svarade att samtliga exempel kunde motivera att demokratin skulle kunna begränsas.

Givet att kriserna i samhället avlöser varandra ger detta anledning till oro. De politiker som ser det som nödvändigt att begränsa demokratiska fri- och rättigheter tycks ha en bred väljarbas att söka stöd från. Självfallet behöver vi som forskare gräva mer i dessa frågor för att få fram mer detaljerad kunskap om hur medborgarna resonerar. Men de svar som vi fått här öppnar för att föreslå tolkningar och hypoteser som kan vägleda den fortsatta diskussionen. Vi avslutar därför vår analys med några synpunkter som har ett bredare anslag.

Med anledning av att graden av demokrati i världen sjunker så har den bulgariske statsvetaren Ivan Krastev varnat för den utveckling vi här beskriver (Krastev, 2023). Utan avsikt att nedvärdera vissa politiska frågor som mindre viktiga så oroas han av att olika politiska schatteringar intar ett alltför dramatiserat tonläge i de frågor som de främst propagerar för:

On the left, climate activists believe that if we do not act now then, if not tomorrow the day after tomorrow, there will be no more human life on Earth. The nativist right, for its part, is driven not by the fear of the end of life as such but by the fear that "our way of life" might be about to end. (Krastev, 2023)

Han menar att politiska ledare bör lägga band på sig själva när de driver politiska kampanjer eftersom ett uppskruvat tonläge skapar en uppgivenhet eller desperation som i onödan motverkar demokratin inifrån: "But is it really the case that the participants in these rallies and demonstrations, for all their genuine conviction, have nothing left to lose?" /.../ "The problem is that democracy cannot work either when the stakes are too low or they are too high." Den sista meningen kan kopplas

till viktiga observationer som den nederländske statsvetaren Arend Lijphart gjorde för ett halvt sekel sedan och som kan hjälpa oss att förstå våra resultat.

Arend Lijphart förespråkade samförståndsdemokrati – men främst för att överbrygga allvarliga politiska motsättningar, när parter hamnat för långt från varandra i stora politiska frågor och där medborgarna orienterar sig främst längs etniska skiljelinjer (Lijphart, 1977:71–83). Han menade att demokratierna på kontinenten kunde förstöras inifrån på grund av två samverkande faktorer. Dels en pluralism och kulturella skillnader av olika slag i samhället, och politikernas och partiernas ovilja och oförmåga att samarbeta. I sådana situationer där insatserna blivit för höga borde politiker tvingas in i samarbetskoalitioner. Men Lijphart varnade faktiskt även för den motsatta situationen – den där insatserna blivit för låga. Han använde Norge som exempel på ett homogent samhälle med en samarbetskultur som gått för långt och som överdrivit sin strävan efter likformighet (Lijphart, 1977:107). Även det kunde leda till att demokratin uppfattades som meningslös. Lärdomen från dessa observationer är att demokrati kan betraktas som en mekanism för att fredligt lösa intressekonflikter av olika slag, men politik bygger samtidigt på intressekonflikter och det bör vi inte skygga för. Försöker vi utplåna alla skillnader blir demokratin meningslös. Och om beskrivningarna av de intressekonflikter vi har i samhället eldas på med för mycket bränsle så går samarbetsförmågan förlorad. För ju större avståndet uppfattas vara mellan politiska ståndpunkter och ställningstaganden, desto större blir risken att demokrati kan uppfattas inte bara som en bromskloss utan som ett direkt hinder. Tilltron till det Sverker Gustavsson beskriver som ”ordnad reformism” (Gustavsson, 2018) ersätts helt enkelt – när avståndet blir för stort – av revolutionära ideal.

Demokrati kräver med andra ord en stor dos disciplin av såväl vinnare som förlorare i demokratiska val. Den som befinner sig i opposition behöver avhålla sig från att på osaklig grund måla upp makt-havarna som korrupta och demokratin som meningslös. Den som sitter vid makten behöver genomföra reformer, men då samtidigt inte gå så långt att oppositionen diskvalificeras i framtida valrörelser. Att sitta vid makten ger nämligen möjligheter att placera viktiga politiska frågor utom räckhåll för framtida påverkan. Detta varnar Tingsten särskilt för.

I denna text har vi resonerat om hur väljarna antas vikta värdet av demokrati mot vissa sakfrågor. Men resultaten kan även tolkas som att ett flertal frågor under senare år har infogats i en mer extensiv definition på vad demokrati är. Det är inte ovanligt i dag att hävda att en hållbar utveckling för miljön *är* demokrati. Eller att säga att en viss fördelning av samhällets resurser är en *förutsättning* för demokrati, eller att endast den som är trygg och inte känner sig hotad kan agera autonomt. Risken är att långtgående resonemang av det slaget kan bidra till att demokrati tappar sin status som attraktiv beslutsmekanism om den ohämmat fylls med en idé eller vissa idéer om hur det goda samhället ska definieras. Det var därför som Tingsten hävdade att demokrati främst ska förstås som en form av ”statsstyrelse”

– en uppsättning mekanismer för att fredligt hantera intressekonflikter – som bör hållas isär från ”de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur.” För att värna om demokratins långsiktiga legitimitet är det en god idé att återigen betona denna distinktion. Om beslutsprocedurerna som tillämpas i en demokrati hålls isär från de politiska sakfrågorna – vilka vi kan ha olika uppfattningar om – så står vi förhoppningsvis bättre rustade när nästa politiska kontrovers eller samhällskris uppstår.

Referenser

- Bruno, Andy (2016). *The nature of Soviet power: an Arctic environmental history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Economy, Elizabeth & Kenneth Lieberthal (2007). Scorched Earth: Will Environmental Risks in China Overwhelm Its Opportunities? *Harvard Business Review*, 1 June 2007. <https://hbr.org/2007/06/scorched-earth-will-environmental-risks-in-china-overwhelm-its-opportunities>
- Eliasson, Jan (2022). Koranbränning bör ses som hets mot folkgrupp. *Twitter*, 17 augusti 2022. <https://twitter.com/JanKEliasson/status/1559877083421196290>
- Freedom House (2023). *Freedom in the World 2023*. Washington D.C.
- Förvaltningsrätten i Stockholm (2023). Domar i de s.k. koranmålen – Polisen har inte haft rätt att neka tillstånd för allmän sammankomst. Mål: 2741–23. <https://www.domstol.se/nyheter/2023/04/domar-i-de-s.k.-koranmalen---polisen-har-inte-haft-ratt-att-neka-tillstand-for-allman-sammankomst/>
- Guriev, Sergei & Daniel Treisman (2022). *Spin dictators: the changing face of tyranny in the 21st century*. Oxford: Princeton University Press.
- Gustavsson, Sverker (2018). Vad krävs för att liberalismen inte ska gå förlorad? *Statsvetenskaplig tidskrift*, 120(1).
- Hvistendahl, Mara (2008). China's Three Gorges Dam: An Environmental Catastrophe? <https://www.scientificamerican.com/article/chinas-three-gorges-dam-disaster/>.
- Joravsky, David (1986). *The Lysenko affair*. Chicago: University of Chicago Press.
- Krastev, Ivan (2023). Democracies can't take too much drama. *Financial Times*, 10 April 2023. <https://www.ft.com/content/a2928838-a310-42b4-b2bc-9686fc2bec9e>.
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Nilsson, Erik (2023). Bildt: Finns stora skäl för förbud av koranbränning. *Svenska Dagbladet*, 6 april 2023, <https://www.svd.se/a/eje7eK/carl-bildt-starka-skal-for-forbud-av-koranbranning>.
- Nilsson, Erik & Inger Arenander (2022). Var det viktigt att få bränna Koranen? *Svenska Dagbladet*, 21 april 2022. <https://www.svd.se/a/1O9bBX/svd-utfragningen-centerpartiets-annie-loof>.

- P1 Morgon (2023). Avlyssning utan konkret brottsmisstanke – rättsosäkert eller effektiv metod mot gängkriminalitet? *Sveriges Radio*, 6 april 2023. <https://sverigesradio.se/artikel/avlyssning-utan-konkret-brottsmisstanke-hot-mot-integriteten-eller-ratt-metod-mot-kriminaliteten>
- Panda, Ankit (2014). How the Soviet Union Created Central Asia's Worst Environmental Disaster. *The Diplomat*, 3 oktober 2014. <https://thediplomat.com/2014/10/how-the-soviet-union-created-central-asias-worst-environmental-disaster/>
- Papada, Evie, Altman, David, Angiolillo, Fabio, Gastaldi, Lisa, Köhler, Tamara, Lundstedt, Martin, Natsika, Natalia, Nord, Marina, Sato, Yuko, Wiebrecht, Felix & Staffan I. Lindberg (2023). Defiance in the Face of Autocratization. *Democracy Report*, 23. Göteborg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute) vid Göteborgs universitet.
- Persson, Thomas & Sten Widmalm (2022). Politisk tolerans och självensur i orostider. I Ulrika Andersson, Henrik Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red), *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Regeringsformen (1974:152).
- Stiernstedt, Jenny (2017). Demokratin måste pausas för att lösa klimatkrisen. *Svenska Dagbladet*, 4 november 2017. <https://www.svd.se/demokratin-maste-pausas-for-att-losa-klimatkrisen>
- Svensson, Mattias (2009). Det viktigaste för klimatet är att avskaffa demokratin. *Neo Blogg*, 12 oktober 2009. <http://magasinetneo.se/blogg/det-viktigaste-for-klimatet-ar-att-avskaffa-demokratin/>
- SVT (2023). Experten: ”Fel av polisen att stoppa koranbränningen”. *SVT Nyheter*, 16 februari. Stockholm. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/experten-fel-av-polisen-att-stoppa-koranbranningen>
- Teiwes, Frederick C. & Warren Sun (1999). *China's road to disaster: Mao, central politicians, and provincial leaders in the unfolding of the great leap forward, 1955-1959*. Armonk, N.Y.: Routledge.
- Tham, Henrik (2023). Nej, det handlar inte om terrorister. *Svenska Dagbladet*, 17 januari 2023. <https://www.svd.se/a/EQRXG2/nej-det-handlar-inte-om-terrorister-skriver-henrik-tham>
- Thunberg, Greta (red) (2020). *Klimatboken*. Stockholm: Polaris.
- Tingsten, Herbert (1945). *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedt.
- Tännsjö, Torbjörn (2018). Så kan klimatkrisen leda fram till en global despoti. *Dagens Nyheter*, 28 november 2018. <https://www.dn.se/kultur-noje/sa-kan-klimatkrisen-leda-fram-till-en-global-despoti/>
- Wahlberg, Stefan (2022). Toppjuristerna om politikernas lagförslag mot kriminaliteten. *Dagens Juridik*, 2 september 2022. <https://www.dagensjuridik.se/nyheter/toppjuristerna-om-politikernas-lagforslag-mot-kriminaliteten/>

- Widmalm, Sten & Thomas Persson (red) (2022a). *Skör demokrati: Det öppna samhällets motkrafter i svensk offentlig debatt, kultur och forskning*. Stockholm: Fri tanke.
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (2022b). Intolerans och självcensur präglar det politiska klimatet. *Dagens Nyheter*, 30 mars 2022. <https://www.dn.se/debatt/intolerans-och-sjalcensur-praglar-det-politiska-klimatet/>
- Widmalm, Sten & Thomas Persson (2023). Det här är svenskarna beredda att pausa demokratin för. *Dagens Nyheter*, 27 mars 2023. <https://www.dn.se/debatt/det-har-ar-svenskarna-beredda-att-pausa-demokratin-for/>
- Wolodarski, Peter (2020). Stäng ned Sverige för att skydda Sverige. *Dagens Nyheter*, 13 mars 2020. <https://www.dn.se/ledare/peter-wolodarski-stang-ned-sverige-for-att-skydda-sverige/>

